

Maria Janoszka

Między grą a melancholią

Szkice o twórczości Jana Potockiego

UNIwersYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Maria Janoszka

doktor nauk humanistycznych, pracowniczka Instytutu Polonistyki Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zajmuje się twórczością Jana Potockiego (w szczególności *Rękopisem znalezionym w Saragossie*) oraz literaturą XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Publikowała szkice poświęcone dziełom polskich i europejskich twórców oświeceniowych i romantycznych, a także współczesnych. Autorka książki *„Rękopis znaleziony w Saragossie” Jana Potockiego i wybrane powieści XX wieku (Fowles – Rosendorfer – Gretkowska)*, Katowice 2018.

Między grą a melancholią
Szkice o twórczości Jana Potockiego

Maria Janoszka

**Między grą a melancholią
Szkice o twórczości Jana Potockiego**

Recenzje

Aleksandra Norkowska

Marek Dębowski

Spis treści

7	_____	Wprowadzenie
---	-------	--------------

I. Gra

13	_____	Uwikłani w dyskurs. O postaciach parady <i>Kasander demokrata</i>
35	_____	Gry z konwencjami gatunkowymi w paradach <i>Gil zakochany</i> i <i>Gil małżonkiem</i>
55	_____	Kilka uwag o inspiracji ikonografią kart tarota w <i>Rękopisie znalezionym</i> w <i>Saragossie</i>
67	_____	Między demonizmem a symboliką wolnomularską: podziemne struktury przestrzenne w <i>Rękopisie znalezionym</i> w <i>Saragossie</i>
89	_____	Sierra Morena: enklawa inności w <i>Rękopisie znalezionym</i> w <i>Saragossie</i>
101	_____	W żywiole obcego słowa. Poliglotyzm i jego implikacje w świetle relacji z podróży Jana Potockiego
119	_____	„Mało znam swój kraj, ale znam inne”. Polska w pismach politycznych Jana Potockiego z lat 1788–1792

II. Melancholia

135	_____	Saturniczna powieść
150	_____	Biel i czerń melancholii
158	_____	<i>Le beaux ténébreux</i>
169	_____	„Świadomość rozbita”
181	_____	Poetyka nadmiaru
192	_____	Melancholia i geometria
204	_____	Ziemia jałowa?
222	_____	Atrament melancholii
235	_____	Bibliografia
251	_____	Nota wydawnicza
253	_____	Indeks osobowy
261	_____	Summary

Wprowadzenie

Całość życia Jana Potockiego rozgrywała się „pomiędzy” – między Polską a (nie tylko) Francją i Rosją, Europą a Afryką i Azją. Między zaangażowaniem politycznym a zdystansowanym oglądem wydarzeń czy fatalistycznym pogodzeniem z losem. Między *ancien régime’em* a restauracją. Między włóczęgą po „nieturystycznych” dzielnicach Stambułu, obliczaniem liczby bloków użytych do budowy piramidy, lotem balonem nad Warszawą, marzycielską fascynacją żywiołem wodnym, wypatrywaniem piratów rzecznych z bronią w rękę, podróżą przez Syberię w środku zimy a spokojem małej Uładowki. Między eleganckimi salonami Paryża, Warszawy czy Petersburga a wypełnionym księgami gabinetem uczonego. Między sprzecznymi danymi w źródłach do chronologii starożytnej a kojącą pewnością modeli matematycznych. Między pragnieniem systemu a świadomością wieloznaczności zjawisk. Między niespełnionymi nadziejami na karierę naukową i dyplomatyczną a sławą literacką, która narodziła się pośmiertnie. Między oświeceniem, które przeżyło już swój moment rozkwitu, a rodzącym się romantyzmem. Wreszcie między miniaturowością form literackich zasilających dorobek hrabiego (powiastek orientalnych, parad, dwuaktówki, przysłowia dramatycznego) i nakładów publikacji naukowych a monumentalną powieścią pisaną przez ponad dwadzieścia lat, gdzie spotykają się różne kultury, religie i systemy wartości.

Ten zbiór szkiców koncentruje się na różnych wymiarach owego „między”. Mimo że tytułowe ograniczenie pola badań pojęciami gry i melancholii może stanowić taką sugestię, nie są to kategorie sobie przeciwstawne bądź rozłączne. Wręcz przeciwnie – nieraz uzupełniają się czy wynikają jedna z drugiej. Gra zakłada przyjęcie postawy dystansu, ironiczny ogląd danego zjawiska, zanegowanie pozornie oczywistych sensów – to zaś tworzy obraz świata niejednoznacznego, pozbawionego jasno określonego centrum, naznaczonego brakiem, bardzo podobnego więc do tego, jak postrzega rzeczywistość wokół siebie podmiot melancholijny, który gra z kolei tożsamościami, chowa się za maskami, cytataми, dygresjami, dąży do odtworzenia mitycznej Pełni, lecz

nigdy jej nie osiąga. Zachowuję wszakże podział na dwie części, zatytułowane odpowiednio *Gra* i *Melancholia*, jednak nie po to, by je kontrastować, lecz by uspołnić analizę „obecności” melancholii w *Rękopisie*. Kształt tej książki to też pewnego rodzaju gra z tradycyjną formą zbioru szkiców – czytelnicy odnajdą je w pierwszej części, w której zamieszczono siedem studiów nad różnymi obszarami dorobku hrabiego, druga zaś poświęcona jest jego *opus magnum*, *Rękopisowi*, i przybiera już bardziej monograficzny charakter, choć oczywiście bez pretensji do bycia wyczerpującą. Obie te części łączy nieustanny dialog – niektóre odczytania mogą się powtarzać, inne zaś różnić, cechują je bowiem przesunięcia perspektywy interpretacyjnej, najczęściej jednak dopełniają się nawzajem. Analizy wielorakich kształtów gry pozwalają nieraz przywołać kategorie melancholii, a lektury melancholiczne akcentują obecność gry. Niejednoznaczność sensów i podatność na wiele odczytań jest zresztą jedną z cech czyniących dzieło Potockiego tak bardzo nowoczesnym.

Pierwsza część książki gromadzi szkice już publikowane, koncentrujące się przede wszystkim na *Paradach* i *Rękopisie*, lecz także na relacjach z podróżami i pismach politycznych – studia te przedstawiają hrabiego jako wnikliwego, pozbawionego złudzeń obserwatora świata i jednocześnie pisarza o dużej samoświadomości twórczej, w którego dziełach ujawnia się wielopoziomowo rozumiana ironia. Różne sposoby podważania spójnego obrazu rzeczywistości i rozbijania hierarchii wartości z pozoru niepodważalnych omawiam tu na przykładzie ukształtowania bohaterów parady, gry z jej konwencjami gatunkowymi, wykorzystania ikonografii kart tarota, ironicznego operowania wielokształtną symboliką podziemi czy kreacji gór Sierra Morena w *Rękopisie* jako enklawy inności. Charakterystyce poliglotyzmu Potockiego towarzyszy analiza jego refleksji na temat międzyjęzykowego i międzykulturowego dialogu, w lekturze pism politycznych krajczyca z lat 1788–1792 koncentruję się zaś na jego próbach odnalezienia się w polskich realiach – swojskich, a jednak obcych.

Druga część książki zawiera natomiast analizę różnorodnych figur melancholii, których obfitą reprezentację można odnaleźć w *Rękopisie*. Poddaję tu charakterystyce między innymi takie zagadnienia, jak: labiryntowa wizja rzeczywistości, jej steatralizowanie, sytuacja podmiotu rozpadającego się na różne głosy, poetyka nadmiaru, użycie enumeracji, aluzje literackie, parodie i pastisze, próby matematyzacji rzeczywistości czy wreszcie obrazy pustki, wyczerpania, niezakorzenia i tułactwa. Całość zamykają rozważania nad melancholią

jako siłą tworzącą i terapeutycznym wymiarem pisma, domknięte przywołaniem wiersza Jana Lechonia *Jan Potocki*, w którym młody poeta zawarł przenikliwą charakterystykę samotności żegnającego się ze światem pisarza.

Choć nie unikam kontekstów biograficznych, koncentrując się na korespondencji hrabiego i świadectwach różnych osób z jego otoczenia, mogących wskazywać na skłonność Potockiego do melancholii, przyglądam się jej obecności w *Rękopisie* także z perspektywy szerszej tradycji literackiej, reprezentowanej przede wszystkim przez *Anatomię melancholii* Roberta Burtona oraz *Życie i myśli JW Pana Tristrama Shandy* Laurence'a Sterne'a. Nie chodzi tu o drobiazgową analizę porównawczą tych trzech utworów (praca im poświęcona nabrałaby gargantuicznych rozmiarów), lecz o wskazanie – gdy wydaje się to istotne interpretacyjnie – wybranych zbieżności czy podobieństw, co pozwala także na eksplorację relacji rzadko badanych w literaturze przedmiotu. Refleksja nad melancholią w *Manuscript* prowadzi więc nieuchronnie w obszar badań intertekstualnych, tradycja melanchologiczna jest bowiem niezwykle obszerna i wewnętrznie zróżnicowana, a dalsze analogie można obserwować również w utworach europejskiego modernizmu.

Nie jest to bynajmniej pierwsza praca poddająca *Rękopis* lekturze z perspektywy melancholii (piszę o tym szerzej w rozdziale *Saturniczna powieść*) – temat wydaje się zresztą „naturalny” w kontekście samobójczej śmierci hrabiego. Nie chcę jednak sugerować, że to klucz do wszystkich znaczeń arcy-powieści Potockiego – dzieła, któremu poświęcił długie dekady pracy, niewątpliwie przemyślanego i zajmującego bardzo ważną pozycję wśród tak licznych pism innego rodzaju. Nie chcę też traktować tekstu jako objawu chorobowego, choć pisanie bezsprzecznie może mieć walory terapeutyczne – zależy mi raczej na tym, by przemówiły rozmaite figury tekstowe, które powstają tam, gdzie doświadczenie egzystencjalne spotyka się z tradycją literacką.

* * *

Swój ostateczny kształt książka ta zawdzięcza Recenzentom, Panu Profesorowi Markowi Dębowskiemu i Pani Profesor Aleksandrze Norkowskiej, którym składałam serdeczne podziękowania za wszystkie cenne uwagi i sugestie. Wyrazy wdzięczności kieruję również do Pana Profesora Janusza Ryby za wiele inspirujących rozmów o Janie Potockim i jego epoce, a także do koleżanek i kolegów z dawnego Zakładu Historii Literatury Oświecenia i Romantyzmu Uniwersytetu Śląskiego.

Literatura podmiotu

- Androide*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 1: A–Az, éd. par D. Diderot, chez Briasson [et al.], Paris 1751.
- Automate*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 1: A–Az, éd. par D. Diderot, chez Briasson [et al.], Paris 1751.
- Baudelaire Ch., *Łabędź*, przeł. M. Jastrun, w: Ch. Baudelaire, *Kwiaty zła. Wybór*, oprac. i wstępem opatrzył M. Jastrun, PIW, Warszawa 1973.
- Baudelaire Ch., *Podróż na Cyterę*, przeł. B. Wydźga, w: Ch. Baudelaire, *Kwiaty zła. Wybór*, oprac. i wstępem opatrzył M. Jastrun, PIW, Warszawa 1973.
- Burton R., *Anatomia melancholii. Antologia*, przekład, wybór, wstęp i komentarze M. Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Kraków 2020.
- Chołoniewski S., *Obrazy z galeryi życia mego*, wyd. J. Badeni, Gubrynowicz i Schmidt, Lwów 1890.
- Court de Gébelin A., *Monde primitif, analysé et comparé avec le monde modern*, Vol. 8, Boudet [et al.], Paris 1781.
- Delille J., *Ogrody*, w: F. Karpiński, *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, T. 3, Drukarnia Księży Pijarów, Warszawa 1806.
- Ennui*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 5: *Do–Esz*, éd. par D. Diderot, J. d'Alembert, chez Briasson [et al.], Paris 1755.
- Gretkowska M., *Podręcznik do ludzi. Tom I i ostatni: czaszka*, Beba Mazeppo & Company, Warszawa 1996.
- Helvétius C.A., *O człowieku, jego zdolnościach umysłowych i wychowaniu*, przeł. i wstępem opatrzył J. Legowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław [et al.] 1976.
- Jasiński J., *Melancholia*, w: Idem, *Wiersze i poematy. Wybór*, wybór i oprac. R. Dąbrowski, Universitas, Kraków 2002.
- Karpiński F., *Żebrek przy drodze*, w: Idem, *Poezje wybrane*, oprac. T. Chachulski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.

- Kniaźnin F.D., *Do Ignacego Bykowskiego*, w: Idem, *Wybór poezji*, oprac. W. Borowy, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1948.
- Krasicki I., *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, oprac. M. Klimowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław [et al.] 1973.
- Lechoń J., *Jan Potocki*, w: Idem, *Poezje*, oprac. R. Loth, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław [et al.] 1990.
- Malczewski A., *Maria. Powieść ukraińska*, oprac. R. Przybylski, PIW, Warszawa 1976.
- Mélancholie (Médecine)*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 10: *Mam–My*, éd. par D. Diderot, chez Samuel Faulche et Compagnie, Libraires & Imprimeurs, Neufchastel 1765.
- Mélancholie religieuse (Théol.)*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 10: *Mam–My*, éd. par D. Diderot, chez Samuel Faulche et Compagnie, Libraires & Imprimeurs, Neufchastel 1765.
- Mélancolie (Economie animale)*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 10: *Mam–My*, éd. par D. Diderot, chez Samuel Faulche et Compagnie, Libraires & Imprimeurs, Neufchastel 1765.
- Mélancolie*, in: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 10: *Mam–My*, éd. par D. Diderot, chez Samuel Faulche et Compagnie, Libraires & Imprimeurs, Neufchastel 1765.
- Nerval G. de, *El Desdichado*, przeł. A. Ważyk, w: J. Lisowski, *Antologia poezji francuskiej*, T. 3: *Od Chateaubrianda do Germaina Nouveau*, Czytelnik, Warszawa 2000.
- Oberkirch Henriette-Louise d', *Wspomnienia*, wstępem i przypisami opatrzył S. Meller, przeł. E.T. Sadowska, Czytelnik, Warszawa 1981.
- Orléans Ch. d', *Rondo [„Z głębokiej mojej melankolii studni...”]*, przeł. J. Lisowski, w: J. Lisowski, *Antologia poezji francuskiej*, T. 1: *Od „Sekwencji o św. Eulalii” do Agrippy d'Aubigné*, Czytelnik, Warszawa 2001.
- Pascal B., *Myśli*, przeł. T. Zeleński (Boy), przygotował do druku M. Tazbir, PAX, Warszawa 2002.
- Potocki J., *Esej o historii powszechnej i badania nad historią Sarmacji*, do druku podał, wstępem i przypisami opatrzył H. Hinz, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1975, T. 21.
- Potocki J., *Gil małżonkiem*, przeł. A. Wasilewska, „Literatura na Świecie” 2010, nr 7–8.
- Potocki J., *Korespondencja*, przeł. T. Swoboda, „Literatura na Świecie” 2014, z. 11–12.
- Potocki J., *Œuvres*, T. 1: *Voyage en Turquie et Égypte* [et al.], éd. par F. Rosset, D. Triaire, Éditions Peeters, Louvain–Paris–Dudley 2004.

- Potocki J., *Œuvres*, T. 3: *Théâtre. Histoire. Chronologie. Écrits politiques*, éd. par F. Rosset et D. Triaire avec la collaboration de S.H. Aufrère, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Dudley 2004.
- Potocki J., *Œuvres*, T. 5: *Correspondance. Varia*, éd. par F. Rosset, D. Triaire, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Dudley 2006.
- Potocki J., *Parady*, przeł. J. Modrzejewski, wstępem opatrzył L. Kukulski, Czytelnik, Warszawa 1966.
- Potocki J., *Pisma polityczne*, przeł. T. Swoboda, „Literatura na Świecie” 2014, nr 11–12.
- Potocki J., *Podróż do cesarstwa marokańskiego*, w: Idem, *Podróże*, przeł. J. Olkiewicz, L. Kukulski, zebrał i oprac. L. Kukulski, Czytelnik, Warszawa 1959.
- Potocki J., *Podróż do Dolnej Saksonii*, w: Idem, *Podróże*, przeł. J. Olkiewicz, L. Kukulski, zebrał i oprac. L. Kukulski, Czytelnik, Warszawa 1959.
- Potocki J., *Podróż do Holandii podczas rewolucji w roku 1787*, przeł. M. Ochab za J.U. Niemcewiczem, „Literatura na Świecie” 2014, nr 11–12.
- Potocki J., *Podróż do Turcji i Egiptu w roku 1784*, przeł. M. Ochab za J.U. Niemcewiczem, „Literatura na Świecie” 2015, nr 7–8.
- Potocki J., *Rękopis znaleziony w Saragossie*, nowe tłum. ostatniej wersji autorskiej z 1810 roku A. Wasilewska, oprac. F. Rosset, D. Triaire, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015.
- Potocki J., *Rękopis znaleziony w Saragossie*, nowe tłum. ostatniej wersji autorskiej z 1804 roku A. Wasilewska, oprac. F. Rosset, D. Triaire, Kraków 2015 [e-book, mobi].
- Rousseau J.J., *Wyznania*, przeł. i wstępem opatrzył T. Żeleński (Boy), Zielona Sowa, Kraków 2003.
- Sękowski J.J., *Podróż uczona na Wyspę Niedźwiedzią*, przeł. W. Olechowski, w: J.J. Sękowski, *Fantastyczne podróże barona Brambeusa*, wstęp J. Ławski, J. Dziezdic, red. tomu, oprac. tekstów M. Burzka-Janik, J. Ławski, Prymat, Białystok 2017.
- Sterne L., *Podróż sentymentalna przez Francję i Włochy*, przeł. A. Glinczanka, oprac. Z. Sinko, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2009.
- Sterne L., *Życie i myśli JW Pana Tristrama Shandy*, przeł. K. Tarnowska, posłowie A. Lipszyc, PIW, Warszawa 2024.
- Swift J., *Podróże do wielu odległych narodów świata*, przeł. M. Słomczyński, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982.
- Wolter, *Listy o Anglikach albo Listy filozoficzne*, przeł. J. Rogoziński, PIW, Warszawa 1953.

Zagadki Sejmu Czteroletniego, teksty zebrał i ustalił E. Rabowicz, komentarze oprac. B. Krakowski, E. Rabowicz, do druku przygotował J. Kowecki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996.

Literatura przedmiotu

- Althusser L., *Ideologie i aparaty ideologiczne państwa*, przeł. A. Staroń, „Nowa Krytyka”, <https://www.nowakrytyka.pl/ksiazki/ksiazka,ideologie-i-aparaty-ideologiczne-panstwa,926> [dostęp: 10.01.2025].
- Baczko B., *Filozofia francuskiego oświecenia*, w: *Filozofia francuskiego oświecenia*, wyboru dokonał oraz wstępem i przypisami opatrzył B. Baczko, PWN, Warszawa 1962.
- Baliński M., *Jan Potocki*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe” 1835, cz. 6.
- Bałus W., *Mundus melancolicus. Melancholiczny świat w zwierciadle sztuki*, Universitas, Kraków 1996.
- Barczyk-Barakońska L., *Melancholy Discourse in the Baroque. A Reading of Robert Burton's "Anatomy of Melancholy"*, PARA, Katowice 2009.
- Bieńczyk M., *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*, Sic!, Warszawa 2000.
- Bieńczyk M., *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Sic!, Warszawa 2002.
- Bizior-Dombrowska, *Romantyczna nuda. Wielka nostalgia za niczym*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016.
- Borkowska E., *The Labirynth of Melancholic Mind in "The Manuscript Found in Saragossa"*, in: *Under the Gallows of Zoto's Brothers: Essays on "The Manuscript Found in Saragossa"*, ed. by Z. Białas, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.
- Caillois R., *Dzieje człowieka i książki: hrabia Jan Potocki i „Rękopis znaleziony w Saragossie”*, przeł. L. Kukulski, w: R. Caillois, *Odpowiedzialność i styl. Eseje*, wybór M. Żurowski, słowo wstępne J. Błoński, PIW, Warszawa 1967.
- Caillois R., *Od baśni do »science-fiction«*, przeł. J. Zagórski, w: R. Caillois, *Odpowiedzialność i styl. Eseje*, wybór M. Żurowski, słowo wstępne J. Błoński, PIW, Warszawa 1967.
- Cegielski T., *Sekrety masonów. Pierwszy stopień wtajemniczenia*, Omnipress, Warszawa 1992.
- Cieński M., *Melancholia jako droga ku wolności: między Karpińskim a Fredrą*, w: Idem, *Literatura polskiego oświecenia wobec tradycji i Europy. Studia*, Universitas, Kraków 2013.
- Cieśla M., „Rękopis znaleziony w Saragossie” rozpisany na głosy, „Pamiętnik Literacki” 1973, z. 4.

- Citton Y., *La mondialisation entre revenants et revenus: finances et liquidités chez Potocki*, in: *Art et argent en France au temps des Premiers Modernes (XVIIe–XVIIIe siècles)*, éd. par M. Poirson, „Studies on Voltaire and the Eighteenth Century” 2004, vol. 10.
- Citton Y., *Société du spectacle et démocratie de la parade dans „Cassandre démocrate” de Jean Potocki*, in: *Jean Potocki à nouveau, études réunies et présentées par É. Klene avec la collaboration d’E. Ranocchi, P.B. Witkowski, Rodopi*, Amsterdam–New York 2010.
- Citton Y., *Une machine utopique à tordre le droit. Justice, spectacle, métissage et ironie dans le „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, in: *Jean Potocki ou le dédale des Lumières*, éd. par F. Rosset, D. Triaire, Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2010.
- Craveri B., *Złoty wiek konwersacji*, przeł. J. Ugniewska, K. Żaboklicki, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009.
- Decottignies J., *À propos du „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Décaméron et texte „polyphonique”*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l’Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Delon M., *Potocki a wyobrażenia podziemia*, przeł. S. Kaufman, „Studia Pragmalingwistyczne” 2017, R. 9.
- Deszcz J., *The Ghost Factor in Jan Potocki’s „The Manuscript Found in Saragossa”. The Subversive Potential of the Unreal*, in: *Under the Gallows of Zoto’s Brothers. Essays on „The Manuscript Found in Saragossa”*, ed. by Z. Białas, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.
- Dębowski M., *Francuskie konteksty teatru polskiego w dobie oświecenia*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2001.
- Dębowski M., *Le début d’idée subversive dans l’œuvre de Potocki*, in: *Jean Potocki et le théâtre polonais. Entre Lumières et premier romantisme*, Classiques Garnier, Paris 2014.
- Dębowski M., *Originalité du théâtre de Potocki*, in: *Jean Potocki et le théâtre polonais. Entre Lumières et premier romantisme*, Classiques Garnier, Paris 2014.
- Dębowski M., *Oryginalność „Parad” Jana Potockiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1981, nr 3.
- Dębowski M., *Polskie konteksty w teatrze Jana Potockiego*, w: *Jan Potocki (1761–1815): Grenzgänger zwischen Disziplinen und Kulturen / Jan Potocki (1761–1815): ponad granicami dyscyplin i kultur / Jan Potocki (1761–1815): au-delà des frontières entre disciplines et cultures*, Hrsg. / red. / éd. par E. Martin, L. Seauve, K. Weber, epubli, Berlin 2019.

- Discussion sur la communication de Zygmunt Markiewicz [głos E. Rostworowskiego], in: Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l'Université de Varsovie (avril 1972), éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Fabre J., *Jan Potocki, Cazotte i „powieść grozy”*, przeł. J. Żurowska, w: J. Fabre, *Od oświecenia do romantyzmu. Studia i szkice z literatury i kultury polskiej*, red. K. Kasprzyk, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Warszawa 1995.
- Földényi L.F., *Lob der Melancholie. Rätselhafte Botschaften*, überzetz. A. Doma, Matthes & Seitz, Berlin 2019 [e-book, epub].
- Földényi L.F., *Melancholia*, przeł. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. i posłowiem opatrzył T. Komendant, Aletheia, Warszawa 1993.
- Fraisse L., *Opowieści neurotyków w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, przeł. W. Kroker, „Literatura na Świecie” 2014, nr 11–12.
- Frankowska B., *Encyklopedia teatru polskiego*, PWN, Warszawa 2003.
- Frischknecht L., *Un hiver pour les livres. Dix lettres de Jean Potocki à Ernst Theodor Langer, Bibliothécaire de Wolfenbüttel*, in: *Entretiens sur le „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, volume éd. par F. Rosset, Université de Lausanne, Lausanne 2012.
- Gervaso R., *Cagliostro. Życie Giuseppe Balsama, maga i awanturnika*, przeł. A. Wasilewska, Książnica, Katowice 2007.
- Gittermann A., *Sierra Morena: teatr „Rękopisu znalezionego w Saragossie” oraz jego kulturowe i historyczne konotacje w dobie Jana Potockiego*, przeł. A. Peszke, w: *Jan Potocki (1761–1815): Grenzgänger zwischen Disziplinen und Kulturen / Jan Potocki (1761–1815): ponad granicami dyscyplin i kultur / Jan Potocki (1761–1815): au-delà des frontières entre disciplines et cultures*, Hrsg. / red. / éd. par E. Martin, L. Seauve, K. Weber, epubli, Berlin 2019.
- Głowiński M., *Proverbe dramatique*, w: Idem [et al.], *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007.
- Grand Larousse encyclopédique, T. 3: *Ches–Dese*, Librairie Larousse, Paris 1960.
- Gródz I., *Misterium sztuki. O „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Wojciecha J. Hasa*, „Kwartalnik Filmowy” 2004, nr 45.
- Haugen M.W., *Autor jako sztukmistrz. Błądzenie i panowanie nad tekstem w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, przeł. H. Igalson-Tygielska, „Literatura na Świecie” 2014, nr 11–12.
- Haugen M.W., *Jean Potocki: esthétique et philosophie de l'errance*, Éditions Peeters, Louvain–Paris–Walpole 2014.

- Haugen M.W., *Se perdre et se retrouver: errance et identité dans l'œuvre de Jean Potocki*, in: *Sur les traces de Jean Potocki*, éd. par E. Klene, Voltaire Foundation, Oxford 2018.
- Hazard P., *Kryzys świadomości europejskiej 1680–1715*, przeł. J. Lalewicz, A. Siemek, wstęp M. Żurowski, PIW, Warszawa 1974.
- Herling-Grudziński G., *Srebrna kulka*, w: Idem, *Godzina cieni. Eseje*, Czytelnik, Warszawa 1997.
- Izdebska A., *Gotyckie labirynty*, w: *Wokół gotycyzmów. Wyobrażenia, groza, okrucieństwo*, red. G. Gazda, A. Izdebska, J. Pluciennik, Universitas, Kraków 2002.
- Janion M., *Kuźnia natury*, w: Eadem, *Gorączka romantyczna*, PIW, Warszawa 1975.
- Janoszka M., *Figury melancholii w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, w: *Światy melancholii. W 500-lecie „Melencolii” Albrechta Dürera (1514–2014)*, red. M. Dybizbański, A. Mazur, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015.
- Janoszka M., *Les figures de la mélancolie*, trad. F. Rosset, in: *Jean Potocki: le travail du temps. Autour d'un bicentenaire*, volume coordonné par F. Rosset, D. Triaire, Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2019.
- Janoszka M., *„Rękopis znaleziony w Saragossie” Jana Potockiego i wybrane powieści XX wieku (Fowles – Rosendorfer – Gretkowska)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Janoszka M., *Teatr fantastyki w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, w: *Od oświecenia ku romantyzmowi i dalej. Autorzy – dzieła – czytelnicy*, cz. 6, red. M. Piechota, J. Ryba, M. Janoszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.
- Jasik A., *Inamorato i superstitius. O melancholii miłosnej i religijnej w literaturze*, Primum Verbum, Łódź 2016.
- Kisiel J., *Labirynt literatury, maska duszy. O wierszu Jana Lechonia „Jan Potocki”*, w: Eadem, *Tropy samotności. O doświadczeniu egzystencji w poezji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2011.
- Kisielowa J., *Retoryka i melancholia. O poezji Jana Lechonia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.
- Klibansky R., *Przedmowa do wydania niemieckiego*, w: R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl, *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, przeł. A. Kryczyńska, Universitas, Kraków 2009.
- Klibansky R., Panofsky E., Saxl F., *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, przeł. A. Kryczyńska, Universitas, Kraków 2009.
- Kolasińska I., *Na początku była Księga...*, „Kwartalnik Filmowy” 1999, nr 26–27.

- Kostkiewiczowa T., „Comme une truite parmi les carpes”: Jean Potocki dans le paysage intellectuel des Lumières européennes, „Cahiers de l'Association internationale des études françaises” 1999, no. 51.
- Kostkiewiczowa T., *Jan Lechoń – Jan Potocki*, w: „Jak się z wami zrosło życie moje”. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Lothowi, red. B. Dorosz, P. Kądziela, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2011.
- Kostkiewiczowa T., *Polski wiek światła. Obszary swoistości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017.
- Kowzan T., *La parodie, le grotesque et l'absurde dans les „Parades” de Jean Potocki*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l'Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Krakowski É., *Un témoin de l'Europe de Lumières. Le comte Jean Potocki*, Gallimard, Paris 1963.
- Krejčí K., *Le roman du comte Jean Potocki: sa génologie et généalogie*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l'Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Kristeva J., *Czarne słońce. Depresja i melancholia*, przeł. M.P. Markowski, R. Rzyński, wstęp M.P. Markowski, Universitas, Kraków 2007.
- Krzyżanowski J., *Dziewica-trup. Z motywów makabrycznych w literaturze polskiej*, w: Idem, *Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru*, PWN, Warszawa 1977.
- Kuczyńska A., *Piękny stan melancholii. Filozofia niedosytu i sztuka*, Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.
- Kukulski L., *Posłowie*, w: J. Potocki, *Rękopis znaleziony w Saragossie*, tekst przygotował, posłowiem i przypisami opatrzył L. Kukulski, Czytelnik, Warszawa 1965.
- Kukulski L., *Wstęp*, w: J. Potocki, *Parady*, przeł. J. Modrzejewski, Warszawa 1966.
- Lange T.W., *Malta Jana Potockiego*, „Pamiętnik Literacki” 2018, z. 2.
- Larthomas P., *Le théâtre en France au XVIIIe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris 1994.
- Libera Z., „Rękopis znaleziony w Saragossie” Jana Potockiego na tle polskiej kultury literackiej XVIII wieku, „Przegląd Humanistyczny” 1972, z. 6.
- Link-Lenczowski A., *Potocki Józef h. Piława (1673–1751)*, w: *Polski słownik biograficzny*, T. 28, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Lwów 1984–1985.

- Lisowski J., *Charles d'Orléans (1394–1465)*, w: Idem, *Antologia poezji francuskiej*, T. 1: *Od „Sekwencji o św. Eulalii” do Agrippy d'Aubigné*, Czytelnik, Warszawa 2001.
- Ławski J., *Co to jest czarny romantyzm?*, w: Idem, *Bo na tym świecie Śmierć*. *Studia o czarnym romantyzmie, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk 2008.
- Łukaszewicz A., *Jan Potocki i początki polskiej egiptologii*, „Meander” 2007, z. 3–4.
- Małczyńska A., *Z padłych wstawanie. O melancholii w pisarstwie Edwarda Stachury*, Nomos, Kraków 2014.
- Małyśiak J., *Miejsce melancholii w mentalności społeczeństwa staropolskiego doby późnego baroku w świetle kaznodziejstwa epoki*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Marcinów M., *Historia polskiego szaleństwa*, T. 1: *Słońce wśród czarnego nieba. Studium melancholii*, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2015.
- Markiewicz Z., *Ostatnia miłość Jana Potockiego*, „Ruch Literacki” 1979, z. 5.
- Matyaszewski P., *Cenzura we Francji doby Oświecenia*, „Roczniki Humanistyczne” 2003, t. 51, z. 5.
- Mazur A., *Pod znakiem Saturna. Topika melancholii w późnej twórczości Elizy Orzeszkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010.
- Mitosek Z., *Opowieść umarła*, w: Eadem, *Co z tą ironią?*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013.
- Moussa S., *Le nomadisme chez Potocki: des récit de voyage au „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, „Revue de littérature comparée” 1998, no. 3.
- Mrowcewicz K., *Okna Jana Potockiego*, „Teksty Drugie” 2020, nr 6.
- Mrowcewicz K., *Rękopis znaleziony na ścianie*, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2017.
- Muranowicz S., *Zmiana postrzegania melancholii w XVIII wieku i jej nowe odmiany przedstawione w dziełach literackich epoki*, „Wiek Oświecenia” 2022, t. 37.
- Nicolas C., *Du bon usage de la franc-maçonnerie dans le „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l'Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Nicolas C., *Tajemnica rodu Gomelezów w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, „Twórczość” 1973, nr 6.
- Nowosielska E., *Melancholia, szaleństwo i inne „choroby głowy” w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2021.
- Otorowski M., *Archipeląg Potockiego. Szkice i artykuły o konspiracjonizmie, mesjanizmie oraz teozofii politycznej*, Lampa i Iskra Boża, Warszawa 2010.

- Otorowski M., *Jak zagubiono „Rękopis znaleziony w Saragossie” i czy warto go odnaleźć? Fragmenty egzegetyczne*, Fundacja „Eviva L’arte”, Warszawa 2019.
- Otorowski M., *Jan Potocki: koniec i początek. Wprowadzenie do badań nad „Rękopisem znalezionym w Saragossie”*, Lampa i Iskra Boża, Warszawa 2008.
- Otorowski M., „Romans dziwnie ułożony”. *Opowieść egzegetyczna o „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, T. 1: *Dni I–XXIX*, Lampa i Iskra Boża, Warszawa 2009.
- Pachniak K., *Wątki muzułmańskie w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, „Przegląd Orientalistyczny” 2000, nr 1–2.
- Parvi J., „*Le Manuscrit trouvé à Saragosse*” à l’écran. *Quelques problèmes de l’adaptation*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l’Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.
- Piechota M., *Poliglotyzm wielkich romantyków polskich (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.
- Piotrowski W., *Horyzonty światopoglądowe „Rękopisu znalezionego w Saragossie” Jana Potockiego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, Słupsk 1993.
- Poulet G., *Metamorfozy czasu. Szkice krytyczne*, przeł. W. Błońska [et al.], wyb. J. Błoński, M. Głowiński, przedmowa J. Błoński, PIW, Warszawa 1977.
- Przybylski R., *Ogrody romantyków*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978.
- Pufelska A., *Ekscentryczny cień w politycznym oku – Jan Potocki jako reformator armii, polityk i wydawca*, w: *Jan Potocki (1761–1815): Grenzgänger zwischen Disziplinen und Kulturen / Jan Potocki (1761–1815): ponad granicami dyscyplin i kultur / Jan Potocki (1761–1815): au-delà des frontières entre disciplines et cultures*, Hrsg. / red. / éd. par E. Martin, L. Seauve, K. Weber, epubli, Berlin 2019.
- Ranocchi E., *Trois lettres inconnues de Jean Potocki à Adam Jerzy Czartoryski de l’année 1803*, in: *Sur les traces de Jean Potocki*, éd. par E. Klene, Voltaire Foundation, Oxford 2018.
- Ratuszna H., *Okruchy melancholii. Przybyszewski i inni – o literaturze i sztuce Młodej Polski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017.
- Rejman Z., *Nowe francuskie wydanie „Rękopisu znalezionego w Saragossie”*, „Barok” 2008, nr 2.
- Ročko A., *Kontusz i frak. O symbolice stroju w XVIII-wiecznej literaturze polskiej*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2015.

- Rosset F., *Dlaczego Saragossa?*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., *Le théâtre du romanesque. „Manuscrit trouvé à Saragosse” entre construction et maçonnerie*, Éditions L'Âge d'Homme, Lausanne 1991.
- Rosset F., *Nowa wiadomość o genezie i prawdziwym kształcie „Rękopisu znalezionego w Saragossie”*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., *Nowy Potocki – piętnaście lat odkryć*, „Studia Pragmalingwistyczne” 2017, R. 9.
- Rosset F., *O „sztuce nielatwej”: Jan Potocki i wolność myślenia*, w: *Jan Potocki (1761–1815): Grenzgänger zwischen Disziplinen und Kulturen / Jan Potocki (1761–1815): ponad granicami dyscyplin i kultur / Jan Potocki (1761–1815): au-delà des frontières entre disciplines et cultures*, Hrsg. / red. / éd. par E. Martin, L. Seauve, K. Weber, epubli, Berlin 2019.
- Rosset F., *Powieść fantastyczna?*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., *„Rękopis znaleziony w Saragossie” – protokół intertekstualny*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., *Szkic do portretu*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., *Une lettre inédite de Jean Potocki à Ernst Theodor Langer*, in: *Jean Potocki: le travail du temps. Autour d'un bicentenaire*, volume coordonné par F. Rosset, D. Triaire, Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2019.
- Rosset F., *W muzeum gatunków literackich: Jana Potockiego „Rękopis znaleziony w Saragossie”*, „Pamiętnik Literacki” 1985, z. 1.
- Rosset F., *Ze szczytu piramidy: o geografii w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Rosset F., Triaire D., *Jan Potocki. Biografia*, przeł. A. Wasilewska, W.A.B., Warszawa 2006.

- Rosset F., Triaire D., *Wstęp*, w: J. Potocki, *Rękopis znaleziony w Saragossie*, nowe tłum. ostatniej wersji autorskiej z 1810 roku A. Wasilewska, oprac. F. Rosset, D. Triaire, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015.
- Rostworowski E., *Debiut polityczny Jana Potockiego w r. 1788*, „Przegląd Historyczny” 1956, nr 4.
- Rostworowski E., *Historia powszechna. Wiek XVIII*, PWN, Warszawa 2002.
- Rostworowski E., *Post scriptum do „Debiutu politycznego Jana Potockiego”*, „Przegląd Historyczny” 1957, z. 2.
- Ruimi J., „*Gile en ménage suit de Gile amoureux*” de J. Potocki: *une parade du 19e siècle?*, „Dix-huitième siècle” 2010, no. 42.
- Ruimi J., *La joyeuse mise à mort d’Aristote dans les théâtres de société*, in: *Théâtres en liberté du XVIIIe au XXe siècle. Genres nouveaux, scènes marginales?*, éd. par V. Ponzetto, Publications numériques du CÉRÉDI, Rouen 2017, <http://publis-shs.univ-rouen.fr/ceredi/index.php?id=425&file=1> [dostęp: 25.02.2025].
- Ryba J., „*Bon mots*” wobec oświeceniowej konwersacji (i „vice versa”), w: Idem, *Oświeceniowe „tutti frutti”. Maskarady – konwersacja – literatura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
- Ryba J., *Dwaj hrabiowie: Jan Potocki i Edward Raczyński*, w: Idem, *Potocki (Jan) – w duetach (ze światowcami w aneksie)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Ryba J., *Heinrich Julius Klaproth – uczeń Jana Potockiego*, w: Idem, *Potocki (Jan) – w duetach (ze światowcami w aneksie)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Ryba J., *Jan hrabia Potocki „intertekstualny” i światowy*, w: *W kręgu oświeceniowej parodii*, oprac. Idem, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- Ryba J., *Jana Potockiego kłopoty z pocztą*, „Pamiętnik Literacki” 2021, z. 2.
- Ryba J., *Kobiece société oświeceniowe: Anna Teresa Potocka (z Janem Potockim w tle)*, w: Idem, *Potocki (Jan) – w duetach (ze światowcami w aneksie)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Ryba J., *Maskarady oświeconych. Próba opisu zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998.
- Ryba J., *Między wiarą a libertynizmem. O rozterkach religijnych Jana Potockiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1991, nr 1368.
- Ryba J., *Motywy podróżnicze w twórczości Jana Potockiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993.

- Ryba J., *Osobliwe arcydzieło – „Rękopis znaleziony w Saragossie” Jana Potockiego*, w: *Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy*, red. L. Ludorowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992.
- Ryba J., *Poszukiwacze prawdy: Blaise Pascal i Jan Potocki*, w: *Idem, Potocki (Jan) – w duetach (ze światowcami w aneksie)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Ryba J., *Powieść o podróżach inicjacyjnych*, w: *Z problemów prozy: powieść inicjacyjna*, red. W. Gutowski, E. Owczarz, Duet, Toruń 2003.
- Ryba J., *Romantyczny epizod z czasów powstania kościuszkowskiego (brawurowa eskapada Eustachego Sanguszki z Warszawy do Krakowa)*, „Wiek Oświecenia” 1995, t. 11.
- Seauve L., *Labyrinthe des Erzählens. Jean Potockis „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2015.
- Sinko T., *Historia religii i filozofia w romansie Jana Potockiego*, PAU, Kraków 1920.
- Sinko Z., *Powieść angielska osiemnastego wieku a powieść polska lat 1764–1830*, PIW, Warszawa 1961.
- Skowronek J., *Jan Potocki – polityk konserwatywny czy liberalny?*, „Przegląd Humanistyczny” 1972, nr 6.
- Ślawek T., *Saturniczny pątnik. Robert Burton i jego „Anatomia melancholii”*, „Literatura na Świecie” 1995, nr 3.
- Snopek J., *Objawienie i oświecenie. Z dziejów libertynizmu w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław [et al.] 1986.
- Sobolewska A., *Czytanie kabały*, „Twórczość” 1984, nr 7.
- Sontag S., *Pod znakiem Saturna*, w: *Eadem, Pod znakiem Saturna*, przeł. D. Żukowski, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2023.
- Starobinski J., *1789. Emblematy rozumu*, przeł. M. Ochab, Czytelnik, Warszawa 1997.
- Starobinski J., *Atrament melancholii*, przeł. K. Belaid, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2017.
- Sulińska J.W., *Biblia szatana. Dzieje kart tarota*, Wydawnictwo Poligraf, Brzezina Łąka 2009.
- Swoboda T., *Deux fils de Saturne*, in: *Jean Potocki: le travail du temps. Autour d'un bicentenaire*, volume coordonné par F. Rosset, D. Triaire, Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2019.
- Swoboda T., *Dwaj synowie Saturna*, „Przegląd Polityczny” 2016, nr 135.
- Swoboda T., *Hrabia, polityka, egzystencja*, „Literatura na Świecie” 2014, nr 11–12.
- Swoboda T., *Nota o listach do Josepha de Maistre’a*, w: *J. Potocki, Korespondencja*, przeł. T. Swoboda, „Literatura na Świecie” 2014, z. 11–12.

- Szczepaniec J., *Jan Potocki w poezji z lat 1788–1789*, „Wiek Oświecenia” 1994, t. 10.
- Szczepaniec J., *Wokół Drukarni Wolnej i „Journal Hebdomadaire de la Diète” Jana Potockiego*, w: *Miscellanea z doby Oświecenia*, t. 4, red. Z. Goliński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław [et al.] 1973.
- Śniedziwski P., *Czarne słońca romantyków*, Sic!, Warszawa 2018.
- Śniedziwski P., *Melancholijne spojrzenie*, Universitas, Kraków 2011.
- Świeściak A., *Melancholia w poezji polskiej po 1989 roku*, Universitas, Kraków 2010.
- Tabaczyński M., *Melancholia tej osobliwej anatomii*, w: R. Burton, *Anatomia melancholii. Antologia*, przekład, wybór, wstęp i komentarze M. Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Kraków 2020.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, T. 2, PWN, Warszawa 1959.
- Todorov Tz., *The Fantastic. A Structural Approach to a Literary Genre*, transl. by R. Howard, Cornell University Press, Ithaca, New York 1996.
- Tomkiewicz W., *Rokoko*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 2005.
- Topolski J., *Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501–1795)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.
- Triaire D., *Efekty komiczne w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Historia według Jana Potockiego*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Huit lettres de Jean Potocki à Joseph de Maistre (1805–1815)*, „Revue d'Histoire littéraire de la France” 2013, no. 1.
- Triaire D., *Jan Potocki i koniec pewnego świata*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Jan Potocki i niepodległość narodowa w czasie Sejmu Wielkiego (1788–1792)*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Jan Potocki pisarzem frankofońskim?*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.

- Triaire D., *Jan Potocki wolnomularzem*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Kalendarium życia i twórczości*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Listy Jana Potockiego do brata Seweryna (1802–1808)*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Listy Jana Potockiego do siostrzenicy Marii (1809–1812)*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Préface*, in: J. Potocki, *Parades. Les Bohémiens d'Andalusie*, théâtre éd. par D. Triaire, Actes Sud, Arles 1989.
- Triaire D., *Przedmowa*, w: J. Potocki, *Ślepiec. Przysłowie dramatyczne*, przeł. P. Szymanowski, „Dialog” 1993, nr 8.
- Triaire D., *Teatr Jana Potockiego*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., *Uwertury narracyjne w „Rękopisie znalezionym w Saragossie”*, w: F. Rosset, D. Triaire, *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, przeł. A. Wasilewska, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2005.
- Triaire D., Witkowski P.B., *Six lettres inédites de Jean Potocki*, in: *Sur les traces de Jean Potocki*, éd. par E. Klene, Voltaire Foundation, Oxford 2018.
- Trott D., *De l'improvisation au »Théâtre des boulevards«: le parcours de la parade entre 1708 et 1756*, in: *La commedia dell'arte, le théâtre forain et les spectacles de plein air en Europe XVIe–XVIIIe siècles*, publié sous la direction d'Irène Mamczarz, Klincksieck, Paris 1998.
- Vapereau G., *Dictionnaire universel des littératures*, Hachette, Paris 1876.
- Vinson D., *L'Orient rêvé et l'Orient réel au XIXe siècle. L'univers perse et ottoman à travers les récits de voyageurs français*, „Revue d'histoire littéraire de la France” 2004, vol. 104, no. 1.
- Vuillemin N., *Les mélancolies du savoir: la confrontation entre science et réalité dans „Manuscrit trouvé à Saragosse” de Jean Potocki*, in: *Entretiens sur le „Manuscrit trouvé à Saragosse”*, volume éd. par F. Rosset, Université de Lausanne, Lausanne 2012.

- Webb J., *Count de St-Germain*, in: *Man, Myth & Magic. The Illustrated Encyclopedia of Mythology, Religion and the Unknown*, Vol. 16: *Rast-Scie*, ed. by R. Cavendish, Marshall Cavendish, New York [et al.] 1995.
- Wierzbicka-Michalska K., *Prywatny teatr Stanisława Augusta*, w: Eadem, *Sześć studiów o teatrze stanisławowskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Witkowski P.B., *Jan Potocki i teatr w Tulczynie*, przeł. G. Przewłocki, „Literatura na Świecie” 2010, nr 7–8.
- Witt P., *Wtajemniczenie według Jana Potockiego*, „Kultura” [Paryż] 1989, nr 10.
- Zagórski J., *Od tłumacza*, w: J. Potocki, *Cyganie z Andaluzji*, „Dialog” 1982, nr 8.
- Zeidler-Janiszewska A., *Między melancholią a żałobą. Estetyka wobec przemian w kulturze współczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa 1996.
- Zieliński J., *Magiczne Oświecenie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2022.
- Zwolińska B., *Melancholia, nuda i czas w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018.
- Żółtowska M.E., *Jan Potocki w oczach żony: niedokończony szkic biograficzny*, „Wiek Oświecenia” 1978, nr 3.
- Żółtowska M.E., *„Rękopis” znaleziony w tezie*, „Kultura” [Paryż] 1989, nr 11.
- Żurowski M., *Le „Manuscrit trouvé à Saragosse” et la technique romanesque du XVIIIe siècle*, in: *Jean Potocki et le „Manuscrit trouvé à Saragosse”. Actes du colloque organisé par le Centre de Civilisation Française de l’Université de Varsovie (avril 1972)*, éd. par J. Claude, „Les Cahiers de Varsovie”, Varsovie 1981.

Zamieszczone w I części książki szkice były już publikowane. Na potrzeby niniejszego wydania zostały gruntownie przejrane, poprawione i zmodernizowane.

1. *Uwikłani w dyskurs. O postaciach parady „Kasander demokrata” Jana Potockiego*, w: *Od oświecenia ku romantyzmowi i dalej...* Autorzy – dzieła – czytelnicy, cz. 4, red. M. Piechota, J. Ryba, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
2. *Gry z konwencjami gatunkowymi w paradach „Gil zakochany” i „Gil małżonkiem” Jana Potockiego*, w: *Od oświecenia ku romantyzmowi i dalej...* Autorzy – dzieła – czytelnicy, cz. 5, red. M. Piechota, J. Ryba, przy współudziale M. Janoszki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014.
3. *Kilka uwag o inspiracji ikonografią kart tarota w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, w: *Oświecenie nieoświecone. Człowiek, natura i magia*, red. D. Kowalewska, A. Ročko, F. Wolański, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2018.
4. *Między demonizmem a symboliką wolnomularską: podziemne struktury przestrzenne w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*, w: *Literackie podróże do wnętrza ziemi. Studia*, red. J. Ławski, M. Burzka-Janik, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, Białystok–Opole 2020.
5. *Sierra Morena: enklawa inności w „Rękopisie znalezionym w Saragossie” Jana Potockiego*: opublikowane tylko w tłumaczeniu na język francuski: *La Sierra Morena: une enclave d’altérité dans „Le manuscrit trouvé à Saragosse” de Jan Potocki*, trad. M. Gawron-Zaborska, in: *Identity Issues in European Literatures*, éd. par A. Pośpiech, R. Dampc-Jarosz, J. Warmużyńska-Rogóż, V&R unipress, Göttingen 2021.
6. *W żywiole obcego słowa. Poliglottyzm i jego implikacje w świetle relacji z podróżą Jana Potockiego*, w: *Literatura i żywioły*, red. L. Nawarecka, M. Janoszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2021.

7. „Mało znam swój kraj, ale znam inne”. Polska w pismach politycznych Jana Potockiego z lat 1788–1792, w: *Oświecenie nieoświecone. Tradycja, tożsamość, inność*, red. D. Kowalewska, A. Roćko, F. Wolański, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022.

Indeks osobowy

A

Addison Joseph 150
Aleksander VI (Rodrigo Borgia), papież 55
Alembert Jean Le Rond d' 14, 153, 157, 170, 235
Alliette Jean-Baptiste (pseud. Etteilla) 57
Althusser Louis 21, 25, 238
Arystoteles 15, 144, 152, 246
Aubert Joseph 120
Aubigné Agrippa d' 160, 223, 236, 243
Aufrère Sydney Hervé 23, 47, 127, 237

B

Baczko Bronisław 170, 238
Baliński Michał 101, 238
Bałus Wojciech 169, 181, 238
Bandini Angelo-Maria 104
Barczyk-Barakońska Liliana 184, 185, 238
Barthélemy Jean-Jacques 161
Baudelaire Charles 169, 170, 210, 215, 221, 235
Beaumarchais Pierre Augustin Caron de 15, 161
Beckford William 141, 184, 190

Belaid Krystyna 143, 177, 193, 204, 224, 247
Benjamin Walter 148, 168
Bentham Jeremy 25
Białas Zbigniew 96, 142, 172, 238, 239
Bieńczyk Marek 76, 142, 145, 146, 148, 149, 173, 176, 177, 181, 188, 204, 205, 215, 234, 238
Bin-Otman Sidi Mohammed 108–110
Bizior-Dombrowska Magdalena 145, 155, 156, 238
Błońska Wanda 185, 244
Błoński Jan 143, 185, 238, 244
Bniński Łukasz 122
Boccaccio Giovanni 41, 81
Böhme Jakob 150
Bohomolec Franciszek 41
Bona Sforza, królowa Polski 55
Bonneau Jean 121
Borgia Cesare 55
Borkowska Ewa 142, 172, 238
Borowy Wacław 147, 236
Brydone Patrick 106
Buffon Georges Louis 161
Burton Robert 9, 139, 148–150, 152, 153, 156, 159, 162, 177, 182–184, 188, 193, 206, 211, 222, 228, 229, 235, 238, 247, 248
Burzka-Janik Małgorzata 167, 237
Bykowski Ignacy 147, 236

C

Cagliostro Alessandro (właśc. Balsamo Giuseppe) 56, 240
 Caillois Roger 143, 144, 238
 Cavendish Richard 213, 250
 Cazotte Jacques 136, 161, 182, 184, 240
 Cegielski Tadeusz 64, 79, 83, 238
 Cervantes Miguel de Saavedra 85, 91, 110, 184, 221
 Chachulski Tomasz 147, 235
 Chamfort Nicolas-Sébastien 40
 Champollion Jean-François 57, 167
 Chateaubriand François-René de 154, 156, 160, 236
 Chénier André 109
 Chojecki Edmund 191
 Chołoniewski Stanisław 140, 159, 222, 231, 235
 Cieński Marcin 153, 238
 Cieśla Maria 68, 136, 176, 238
 Citton Yves 20, 25, 83, 93, 239
 Claude Jean 22, 48, 81, 90, 98, 138, 175, 181, 239, 240, 242–244, 250
 Collé Charles 15
 Condillac Étienne Bonnot de 170
 Constançon Louis 120
 Craveri Benedetta 161, 239
 Czartoryski Adam Jerzy 112, 113, 158, 229, 244
 Czartoryski Józef Klemens 135

D

David Jacques-Louis 161
 Dąbrowski Roman 147, 235
 Debord Guy 20

Decottignies Jean 98, 178, 239
 Deffand Marie de Vichy-Chamrond du 157
 Delille Jacques 146, 161, 235
 Delon Michel 67, 78, 79, 83, 239
 Demokryt z Abdera 177
 Descartes René (Kartezjusz) 192
 Deszcz Justyna 96, 239
 Dębowski Marek 9, 13–16, 19, 33, 35, 39, 41, 52, 53, 239
 Diderot Denis 14, 150, 153, 157, 184, 187, 201, 226, 235, 236
 Doma Akos 153, 240
 Dorosz Beata 231, 242
 Dürer Albrecht 142, 145, 160, 169, 173, 194, 205, 234, 238, 241
 Dybizbański Marek 142, 241
 Dziedzic Justyna 167, 237

E

Etteilla, zob. Alliette Jean-Baptiste

F

Fabre Jean 136, 182, 240
 Ficino Marsilio 152, 192
 Földényi László F. 153, 195, 240
 Foucault Michel 25, 26, 34, 240
 Fowles John 176, 241
 Fraisse Luc 190, 200, 227, 240
 Francesco I Sforza, książę Mediolanu 55
 Frankowska Bożena 15, 240
 Fredro Aleksander 153, 238
 Fréret Nicolas 170
 Frischknecht Lorenz 158, 240

G

- Galland Antoine 96
 Gautier Théophile 160
 Gazda Grzegorz 71, 241
 Gébelin Antoine Court de 55–65, 93, 235
 Genlis Stéphanie Félicité de 41
 Gervaso Roberto 56, 240
 Gibbon Edward 172
 Gide André 143
 Gittermann Alexandra 90, 93, 94, 217, 220, 240
 Glinzanka Agnieszka 201, 237
 Głowiński Michał 36, 185, 240, 244
 Gmelin Samuel Gottlieb 105
 Goethe Johann Wolfgang von 105, 154
 Goliński Zbigniew 131, 248
 Gołowkin Jurij 113
 Gorzeński Augustyn 122
 Gretkowska Manuela 86, 87, 176, 235, 241
 Greuze Jean-Baptiste 161
 Grimm Frédéric Melchior 18
 Gródz Iwona 175, 240
 Gueulette Thomas-Simon 15, 16, 22, 52
 Guldenstädt Anton 105
 Gutowski Wojciech 63, 83, 247

H

- Happel Eberhard Werner 70
 Has Wojciech Jerzy 68, 175, 240
 Haugen Marius Warholm 86, 144, 174, 186, 191, 218, 240, 241
 Hauteroche Noël 35, 51
 Hazard Paul 170, 241
 Helvétius Claude-Adrien 157, 235

- Hennin Pierre-Marie 161
 Henning Christian 114
 Henryk Pruski (Hohenzollern Friedrich Heinrich Ludwig), książę 36, 124
 Herling-Grudziński Gustaw 173, 241
 Herodot z Halikarnasu 116
 Hervás y Panduro Lorenzo 196
 Hinz Henryk 171, 236
 Hipokrates z Kos 177
 Horacy (właśc. Quintus Horatius Flaccus) 111
 Howard Richard 70, 248
 Hugo Victor 160

I

- Igalson-Tygielska Hanna 86, 240
 Igumnow, tłumacz 113
 Iwaszkiewicz Jarosław 145, 250
 Izdebska Agnieszka 70, 71, 241

J

- Janion Maria 74, 241
 Janoszka Maria 71, 142, 176, 241
 Jasik Anna 145, 241
 Jasiński Jakub 147, 235
 Jastrun Mieczysław 170, 210, 235
 Jefferson Thomas 105, 161
 Jędrzejewski Tomasz 42

K

- Kamenski Nikolaï Bantych 105
 Kant Immanuel 150
 Karol XII Wittelsbach, król Szwecji 126
 Karpiński Franciszek 146, 147, 153, 235, 238
 Kartezjusz, zob. Descartes René

Kasprzyk Krystyna 136, 182, 240
 Katarzyna II Romanow, cesarzowa Rosji 126
 Kaufman Stefan 67, 239
 Kądziała Paweł 231, 242
 Keller Luzius 78
 Kircher Athanasius 56
 Kisiel Joanna 145, 229, 231, 232, 241
 Klaproth Heinrich Julius 165, 246
 Klene Émilie 15, 20, 104, 158, 191, 229, 239, 241, 244, 249
 Kleopatra, królowa Egiptu 211
 Klibansky Raymond 146, 150–153, 155, 169, 194, 241
 Klimowicz Mieczysław 97, 236
 Kniaźnin Franciszek Dionizy 147, 236
 Kolasińska Iwona 175, 241
 Komendant Tadeusz 26, 240
 Kostkiewiczowa Teresa 89, 100, 231, 242
 Kowecki Józef 121, 238
 Kowzan Tadeusz 22, 48, 242
 Krakowski Bernard 121, 238
 Krakowski Édouard 233, 242
 Krasicki Ignacy 97, 215, 236
 Krasińska Elżbieta, z d. Branicka 70
 Krasiński Zygmunt 70, 101, 244
 Krejčí Karel 81, 184, 242
 Kristeva Julia 223, 242
 Kroker Wiesław 190, 200, 227, 240
 Kryczyńska Anna 146, 151, 194, 241
 Krzyżanowski Julian 70, 242
 Kuczyńska Alicja 146, 192, 242
 Kukulski Leszek 15, 18, 20, 40, 41, 54, 89, 105, 114, 144, 162, 171, 172, 178, 184, 201, 237, 238, 242

L

La Fontaine Jean de 151
 La Mettrie Julien Offray de 170
 Lalewicz Janusz 170, 241
 Lange Tadeusz Wojciech 106, 242
 Langer Ernst Theodor 158, 240, 245
 Larthomas Pierre 37, 242
 Lechoń Jan (właśc. Serafinowicz Leszek) 9, 145, 229–233, 236, 241, 242
 Legowicz Jan 157, 235
 Lelewel Joachim 101
 Lesage Alain-René 15, 51, 184
 Lessing Gotthold Ephraim 81, 155
 Lévi Éliphas 58
 Lewis Matthew Gregory 184
 Libera Zdzisław 215, 242
 Link-Lenczowski Andrzej 122, 242
 Lipszyc Adam 155, 222, 237
 Lisowski Jerzy 160, 223, 236, 243
 Loth Roman 230, 231, 236, 242
 Lubomirska Elżbieta 36, 43, 128, 229
 Lubomirska Julia, zob. Potocka Julia
 Lubomirski Henryk 163
 Ludorowski Lech 87, 172, 185, 247
 Luter Martin 150

Ł

Ławski Jarosław 167, 196, 237, 243
 Łukaszewicz Adam 166, 167, 243

M

Maisonneuve Joseph de 35
 Maistre Joseph de 158, 198, 247, 248
 Malczewski Antoni 205, 236
 Malczewski Jacek 232
 Małczyńska Anna 145, 243

Małysiak Justyna 145, 243
 Mamczarz Irène 14, 249
 Marcinów Mira 145, 151, 160, 243
 Marivaux Pierre de 42
 Markiewicz Zygmunt 138, 140, 163,
 240, 243
 Markowski Michał Paweł 223, 242
 Marmontel Jean-François 161
 Martin Erik 35, 91, 125, 171, 217, 239,
 240, 244, 245
 Matyaszewski Piotr 212, 243
 Maurepas Jean-Frédéric Phélypeaux de
 15
 Mazur Aneta 142, 145, 241, 243
 Mazzei Filippo 18, 104
 Meller Stefan 57, 236
 Mellet Louis Raphaël Lucrèce
 de Fayolle de 56
 Mercier Louis Sébastien 161
 Mickiewicz Adam 101, 244
 Mirabeau Honoré Gabriel de 18
 Mirandola Giovanni, zob. Pico della
 Mirandola Giovanni
 Mitosek Zofia 221, 243
 Modrzejewski Józef 15, 18, 40, 48, 237,
 242
 Montesquieu Charles Louis Secondat de
 (Monteskiusz) 171
 More Thomas 193
 Morellet André 161
 Morski Tadeusz 104, 105
 Moussa Sarga 79, 81, 82, 91, 174, 208, 243
 Mozart Wolfgang Amadeus 81, 155
 Mrowcewicz Krzysztof 141, 184, 190, 191,
 222, 227, 228, 243
 Muranowicz Sylwia 157, 243

N

Napoleon Bonaparte, cesarz Francji
 130, 163, 212, 233
 Nerval Gérard de 160, 236
 Nicolas Claire 62, 79, 83, 86, 90, 91, 243
 Niemcewicz Julian Ursyn 80, 104, 107,
 108, 126, 131, 137, 210, 237
 Norkowska Aleksandra 9
 Nowosielska Ewa 146, 243

O

Oberkirch Henriette-Louise d' 57, 236
 Ochab Maryna 80, 107, 108, 131, 137, 193,
 210, 237, 247
 Olavidès Pablo de 84, 100, 221
 Olechowski Witalis 167, 237
 Olkiewicz Joanna 89, 162, 171, 172, 237
 Orléans Charles d' 160, 223, 224, 236,
 243
 Orzeszkowa Eliza 145, 243
 Osler William 149
 Otorowski Michał 64, 243, 244
 Owczarz Ewa 63, 83, 247

P

Pachniak Katarzyna 75, 244
 Pallas Peter Simon 116
 Panofsky Erwin 146, 151–153, 155, 169,
 194, 241
 Papus (właśc. Encausse Gérard) 58
 Parum-Schultze Johann 114
 Parvi Jerzy 175, 244
 Pascal Blaise 137, 138, 185, 236, 247
 Peszke Adam 90, 217, 240
 Piattoli Scipione 104
 Pico della Mirandola Giovanni 168, 196

Piechota Marek 71, 101, 176, 241, 244
 Piotrowski Wojciech 56, 211, 212, 214, 244
 Pluciennik Jarosław 71, 241
 Poirson Martial 83, 239
 Poniatowski Stanisław, zob. Stanisław August Poniatowski, król Polski
 Ponzetto Valentina 15, 246
 Potocka Anna Teresa, z d. Ossolińska 58, 210, 246
 Potocka Delfina, z d. Komar 70
 Potocka Józefina, z d. Czartoryska 135
 Potocka Julia, z d. Lubomirska 35, 120, 135, 163
 Potocka Konstancja, z d. Potocka, 2ª voto Raczyńska 38, 137, 161, 163, 232, 233
 Potocka Maria, z d. Rzewuska 140, 163–166, 249
 Potocka Oktawia, zob. Świejkowska Oktawia
 Potocka Róża, z d. Potocka 38
 Potocki Alfred 135
 Potocki Artur 229
 Potocki Ignacy 104, 105
 Potocki Józef, hetman wielki koronny 122, 242
 Potocki Seweryn 19, 38, 104–106, 136, 163–167, 249
 Potocki Stanisław Szczęsny 36, 38, 103–105, 122, 128, 137, 163, 164, 229
 Poulet Georges 185, 244
 Prévost d'Exiles Antoine François 123
 Przewłocki Grzegorz 36, 250
 Przybylski Ryszard 167, 205, 236, 244
 Przybyszewski Stanisław 145, 244

Pufelska Agnieszka 124, 244
 Puszkina Aleksander 167

R

Rabowicz Edmund 121, 238
 Raczyński Edward Aleksander 232
 Radcliffe Ann 176, 184
 Ranocchi Emiliano 20, 158, 229, 239, 244
 Ratuszna Hanna 145, 244
 Rejman Zofia 191, 244
 Reszke Robert 195, 240
 Rétif de la Bretonne Nicolas 161
 Robert Hubert 161
 Ročko Agata 120, 121, 244
 Rogoziński Julian 92, 237
 Rosendorfer Herbert 176, 241
 Rosset François 16, 18, 19, 23, 35, 36, 38, 43, 44, 47, 48, 61, 65, 68, 70, 71, 73, 82, 84–86, 89–93, 99, 100, 102–106, 111, 115–117, 119, 120, 122, 123, 126–128, 130, 131, 135–137, 140, 142, 143, 145, 147, 158–166, 170–173, 181, 182, 196, 212, 221, 225, 229, 234, 236, 237, 239–241, 245–249
 Rosset François de 70
 Rostworowski Emanuel 100, 120, 121, 124, 126, 128, 138, 140, 162, 240, 246
 Rousseau Jean-Jacques 39, 41, 99, 123, 150, 216, 217, 219, 237
 Ruimi Jennifer 15, 45, 46, 246
 Rumiancew Nikołaj 212
 Ryba Janusz 9, 15, 37, 63, 64, 71, 76, 82, 83, 87, 110, 135, 137, 138, 163, 165, 172, 175, 176, 185, 210, 219, 233, 241, 246, 247
 Rzyński Remigiusz 223, 242

Rzewuski Seweryn 163

Rzewuski Wacław 163

S

Sadowska Elżbieta Teresa 57, 236

Saint-Germain, hrabia 212, 213, 215, 250

Salley Charles-Alexandre 15

Sanguszek Eustachy 135, 247

Sanguszkowa Klementyna, z d. Czartoryska 135, 137

Saxl Fritz 146, 151–153, 155, 169, 194, 241

Scarron Paul 51

Schikaneder Emanuel 81

Schiller Friedrich 81

Seauve Lena 35, 91, 105, 125, 171, 217, 239, 240, 244, 245, 247

Senancour Étienne Pivert de 156

Sękowski Józef Julian 167, 237

Shakespeare William 137

Siemek Andrzej 170, 241

Sinko Tadeusz 57, 211, 247

Sinko Zofia 72, 201, 237, 247

Skowronek Jerzy 130, 247

Sławek Tadeusz 149, 156, 177, 182, 211, 229, 247

Słomczyński Maciej 192, 237

Słowacki Juliusz 101, 244

Snopek Jerzy 98, 212, 247

Sobolewska Anna 57–61, 63, 66, 90, 175, 231, 232, 247

Sontag Susan 168, 247

Stachura Edward 145, 243

Stackelberg Otto Magnus von 131

Staël-Holstein Anne Louise Germaine de 159–161

Stanisław August Poniatowski, król Polski 18, 35, 104, 126, 158, 250

Starobinski Jean 143, 148, 177, 193, 204, 224, 247

Staroń Andrzej 21, 238

Steele Richard 150

Sterne Laurence 9, 155, 156, 184, 188, 191, 201, 222, 234, 237

Suliga Jan Witold 55–58, 247

Swift Jonathan 188, 192, 214, 237

Swoboda Tomasz 122, 130, 143, 158, 171, 198, 236, 237, 247

Szczepaniec Józef 121, 131, 248

Szymanowski Piotr 36, 249

Ś

Śniedziwski Piotr 145, 160, 173, 216, 248

Święjkowska Oktawia, z d. Potocka 39

Świeściak Alina 145, 248

T

Tabaczyński Michał 139, 148, 149, 152, 159, 183, 206, 222, 235, 248

Talleyrand Charles Maurice 161

Tarnowska Krystyna 155, 222, 237

Tatarkiewicz Władysław 192, 248

Tazbir Mieczysław 185, 236

Terrasson Jean 56

Tissot Samuel Auguste 197

Todorov Tzvetan 70, 248

Tomkiewicz Władysław 40, 248

Topolski Jerzy 125, 248

Tressan Louis-Élisabeth de 14, 15, 17, 26

Triaire Dominique 16, 18, 19, 23, 30, 33, 35–38, 40, 42–44, 47, 48, 51, 61, 65, 68,

- 73, 84, 91–93, 99, 102–106, 111, 115–117, 119, 120, 123, 126–128, 130, 131, 135–137, 140, 142, 143, 147, 158–166, 170, 171, 173, 182, 196, 212, 221, 225, 229, 234, 236, 237, 239, 241, 245–249
- Trott David 14, 249
- U**
- Ugniewska Joanna 161, 239
- V**
- Vapereau Gustave 51
- Vaucanson Jacques de 187
- Vauvenargues Luc de Clapiers de 150
- Vernet Claude Joseph 161
- Vico Giambattista 171
- Vigée-Lebrun Elisabeth 161
- Vinson David 96, 249
- Vivant Denon Dominique 161
- Volney Constantin 160
- Voltaire (właśc. Arouet François-Marie) 92, 170, 171, 184, 237
- Vuillemin Nathalie 144, 145, 196, 199, 249
- W**
- Walpole Horace 184
- Wasilewska Anna 16, 18, 35, 36, 44, 56, 61, 65, 68, 73, 84, 89, 92, 102, 104, 119, 120, 135, 136, 143, 147, 158, 163, 170, 171, 181, 212, 221, 225, 229, 236, 237, 240, 245, 246, 248, 249
- Watteau Jean-Antoine 46, 155, 169
- Ważyk Adam 160, 236
- Webb James 213, 250
- Weber Klaus 35, 91, 125, 171, 217, 239, 240, 244, 245
- Wierzbicka-Michalska Karyna 35, 250
- Wigiel Filip 159
- Wirth Oswald 58
- Witkowski Przemysław B. 20, 36, 38, 39, 104, 158, 229, 239, 249, 250
- Witt Piotr 56, 58, 90, 93, 143, 250
- Władykin, tłumacz 113
- Wolter, zob. Voltaire
- Wydźga Bogdan 170, 235
- Z**
- Zagórski Jerzy 37, 143, 238, 250
- Zeidler-Janiszewska Anna 146, 250
- Zieliński Jan 165, 250
- Zwolińska Barbara 145, 250
- Ż**
- Żaboklicki Krzysztof 161, 239
- Żeleński Tadeusz (Boy) 185, 217, 236, 237
- Żółtowska Maria Ewelina 101, 102, 161, 220, 250
- Żukowski Dariusz 168, 247
- Żurowska Joanna 136, 182, 240
- Żurowski Maciej 143, 170, 181, 238, 241, 250

Between Play and Melancholy On the Works of Jan Potocki

Summary

The monograph contains analyses of selected aspects of Jan Potocki's creative oeuvre—primarily *The Manuscript Found in Saragossa* and *Parades*, but also travelogues and political writings. The first part of the monograph, entitled "Play," brings together previously published essays that present the count as a perceptive, disillusioned observer of the world and, at the same time, a writer with a high degree of creative self-awareness, whose works reveal a multi-layered play-with literary conventions, different languages used to describe the world, and hierarchies of values.

The essay opening this part, "Entangled in Discourse. On the Characters of the Parade 'Cassander the Democrat,'" proposes a reading of this work in the context of the performative power of language. Potocki appears to be a precursor of reflection on language as a tool of power, transforming individuals into products of ideology and imposing upon them a specific vision of reality. The next article, "Playing with Genre Conventions in the Parades 'Gil in Love' and 'Gil the Husband,'" analyzes Potocki's one-act plays from the perspective of meta-literary themes and plays with genre determinants, which take the form of, among other things, modifications of typical plots or imbuing the characters with an awareness of genre conventions. The essay "A Few Remarks on the Inspiration of Tarot Card Iconography in *The Manuscript Found in Saragossa*" analyzes the potential connections between an important 18th-century source of knowledge about tarot, *Monde primitif* (1781) by Antoine Court de Gébelin, and Potocki's novel, in which the characters bear a striking resemblance to the Major Arcana. In turn, the article "Between Demonism and Masonic Symbolism: Underground Spatial Structures in *The Manuscript Found in Saragossa*" provides a multifaceted analysis of the way in which various forms of "undergroundness" are presented in the novel, in which one can find Masonic symbolism, the conventions of the horror novel, figures of melancholy, reflections on the end of an era, economics, and meta-literary issues. The essay "Sierra Morena: An Enclave of Otherness in *The Manuscript Found in Saragossa*" demonstrates the many levels on which Potocki questions the norms considered universal by Western Catholic communities in the novel, creating for the protagonist of the *Manuscript* a multidimensional journey of initiation leading to an awareness of the heterogeneity of the sources that shape both European civilization and the distinct identity of the individual. The next article, "In the Foreign Word's Element. Polyglotism and Its Implications in the Light of Jan Potocki's Travel Accounts," discusses the writer's polyglotism and various reflections taken from his *Travels* on the factors conditioning interlingual and intercultural dialogue, translation, the possibility of understanding foreign cultures, and the feeling of alienation. The essay that concludes this section, "I Know Little About My Country, But I Know More of Others: Poland in the Political Writings of Jan Potocki from 1788–1792?" presents an external

perspective of a cosmopolitan raised outside his homeland, which, on the one hand, allows for a distanced view of native socio-political phenomena, and on the other, exposes the complicated situation of an individual encountering communication barriers in an insufficiently well-known reality.

The second part of the monograph, entitled *Melancholy*, presents an analysis of various figures of melancholy, which are surprisingly abundant in the *Manuscript*. The chapter "Saturnine Novel" contains preliminary considerations on the possibilities inherent in a melancholic reading of the *Manuscript* and justifies the adoption of this particular interpretative perspective. It also presents the avenues of research undertaken so far that correspond to the issue of melancholy in Potocki's novel, including interpretations that focus more on the writer's biography or on the issue of labyrinthine nature or wandering. The chapter "The White and Black of Melancholy" briefly outlines the complex history of melancholy, with particular emphasis on the 18th century, when significant changes in the meaning of the concept took place—a shift away from a strictly medical understanding towards more psychologically-oriented definitions. This chapter also focuses on the positive and negative historical approaches to melancholy and its role in the emergence of a modern understanding of subjectivity. The chapter "*Le beaux ténébreux*" focuses on the "tendency towards darkness" and pessimistic view of reality that can be gleaned from Potocki's writings or the testimonies of his contemporaries, in which he placed his greatest hopes—ultimately unfulfilled—on scientific research. Potocki seems to be characterized by an enormous thirst for knowledge and a desire to embrace *de omni scibili*, condemning him to be torn between the mythical Completeness and the awareness of its unattainability. The chapter "Broken Consciousness" analyzes imagery symbolizing the loss of the concept of the center and the dispersion of meaning. An important aspect of these issues is also the conscious theatricalization of reality and the multitude of images of masks and disguises, which also introduce a reflection on the ease of creating illusions and manipulating meanings. The essay considers also the special status of the narrative subject, which undergoes gradual disintegration within a five-level embedded narrative. The chapter "Poetics of Excess" discusses the Baroque, entropic shape of the *Manuscript*, which consists of a multitude of characters, places and times of action, plots and themes, worldviews, cultures and religions, resulting in a novel-encyclopedia. In addition, the author employs a multilayered technique of repetition, which takes the form of, among other things, numerous enumerations or descriptions of collections, the behavior of individuals tormented by monomania, the *mise en abyme* technique, or parodies and pastiches. The chapter "Melancholy and Geometry" examines the relationship between these two issues in the novel, which is revealed primarily in the stories of melancholic scholars. The essay considers also the element of mathematics as an attempt to give meaning to a reality that has lost its meaning, and as a factor that orders the entropic structure of the novel. The chapter "Barren Land?" raises questions about the status of images of emptiness, abandonment, and homelessness in Potocki's work, where they are primarily associated with the Sierra Morena mountains. The tragic wandering and disinheritance is illustrated by the uninterrupted movement of the Eternal Wanderer, mentioned only in the 1804 version. Ultimately, however, the Sierra Morena turns out to be a hospitable place, hiding great riches and providing shelter to various outcasts. The chapter "The Ink of Melancholy" focuses on the therapeutic dimension of writing, but also on other activities or mechanisms that alleviate the experience

of despair. Despite Potocki's tragic end, the figures of melancholy present in this novel do not lead to complete despair, but to reflection on the existential effort undertaken in the face of a loss of meaning. They reveal the creative, active potential contained in melancholy, deconstructing the dichotomies of despair and hope, emptiness and fullness, desire and unfulfillment.

Redakcja
Joanna Szewczyk

Projekt okładki z wykorzystaniem fragmentu miedziorytu Albrechta Dürera pt. *Melancholia I*
Tomasz Tomczuk

Projekt makiety
Zofia Oslislo-Piekarska

Redakcja techniczna, łamanie
Paulina Dubiel

Korekta
Alicja Uthke

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2026:

Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce

Od 1.01.2027 publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0003-2353-7364>

Janoszka, Maria

Między grą a melancholią : szkice o twórczości

Jana Potockiego / Maria Janoszka. – Wydanie I.

– Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego, 2025

<https://doi.org/10.31261/PN.4318>

ISBN 978-83-226-4618-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4619-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 165. Liczba arkuszy wydawniczych: 175. PN 4318. Cena 49,90 zł (w tym VAT). Publikację wydrukowano na **papierze offsetowym 90 g**. Do składu użyto kroju pisma **Maecenas** (autorstwa Michała Jarocińskiego). Druk i oprawę wykonano w drukarni volumina.pl Sp. z o.o. (ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin)

Maria Janoszka interpretuje wybrane teksty Jana Potockiego, sięgając po tytułowe terminy-klucze (gra i melancholia). Odsłania obszar pomiędzy procesem twórczym (i jego rezultatem) a wskazanym modelem funkcjonowania świadomości. Relacyjne usytuowanie rozpoznania rzeczywistości zewnętrznej przez autora i sposobów odzwierciedlenia jej w sztuce słowa stanowi oś konstrukcyjną recenzowanego tomu. Badaczka przygląda się utworom pisarza tworzącego w późnym oświeceniu, analizuje strategię pisarską, którą twórca *Rękopisu znalezionego w Saragossie* wykorzystał do uzewnętrznienia własnego wyobrażenia o życiu i do próby uporania się z porządkiem świata. Sytuuje estetykę i etykę na jednym horyzoncie badawczym. Ważną perspektywą, którą przyjmuje podczas lektury, jest wskazanie dokonujących się na przełomie XVIII i XIX wieku zmian w sferze rozpoznawania stanów melancholii jako doświadczenia osobistego oraz „doświadczalnej” nauki o duszy.

Z recenzji wydawniczej dr hab. Aleksandry Norkowskiej, prof. UKW

* * *

Zważywszy na fakt, że ogromna większość opracowań dotyczących twórczości Potockiego ukazuje się w języku francuskim, należy uznać polską książkę o autorze *Rękopisu znalezionego w Saragossie* za ważne osiągnięcie.

Z recenzji wydawniczej dra hab. Marka Dębowskiego, em. prof. UJ

Cena 49,90 zł (w tym VAT)		Więcej informacji
ISBN 978-83-226-4619-9		
		
9 788322 646199		